

Кочегар

(З роману "Америка")

Коли, зменшивши швидкість, корабель входив у нью-йоркську гавань, шістнадцятирічний Карл Росман, якого небагаті батьки вислали до Америки, бо його спокусила служниця й народила від нього дитину, побачив зблизька, наче в раптовому спалаху сонячного світла, статую Свободи, що з неї вже давно не зводив погляду. Вона ніби щойно змахнула рукою з мечем, і всю її постать овівали вільні вітри.

— Така висока! — мовив хлопець до себе. Він зовсім не думав сходити, а тому натовп вантажників, що дедалі більшим потоком сунули повз нього, поступово виніс його до краю борта.

Якийсь юнак, що з ним він за час подорожі трохи зазнайомився, мовив, поминаючи його:

— А ви хіба не хочете сходити?

— Та я вже готовий, — посміхнувся Карл і від надміру почуттів, а ще тому, що був дужий хлопець, вхопив валізку на плече. Проте, зиркнувши на свого знайомого, який, помахуючи паличкою, уже відходив разом з іншими далі, похопився, що забув у каюті свою парасольку. Він хутко попросив знайомого, хоч той був і не дуже радий, зробити таку ласку — поглядіти його валізку, а сам, ще раз озирнувшись, аби не заблукати, коли повертатиметься, поспішив назад. Внизу, на свій жаль, він побачив, що прохід, яким іти було набагато ближче, вперше зачинено, очевидно через те, що всі пасажери сходили, а тому, що раніше хлопець бував тут тільки раз чи двічі й завжди не сам, то йому довелось довго плутати якимись сходами та покрученими коридорами, поминути порожню залу, в якій самотньо стояв письмовий стіл, і врешті він остаточно заблукав. Розгублений, не бачачи ані живої душі, тільки чуючи весь час над собою

човгання тисячі ніг пасажирів і звідкись здаля, ніби чийсь подих, останні оберти машин, що вже зупинилися, він почав, не роздумуючи, грюкати в перші ж невеличкі двері, біля яких, блукаючи, опинився.

— Та вони не замкнені, — озвався голос зсередини, і Карл, полегшено зітхнувши, відчинив двері.

— Чого ви грюкаєте, як навіжені? — спитав велетенський чоловік, майже не глянувши на Карла. Десь із люка під стелею падало тьмяне, давно вже використане вгорі, на судні, світло в жалюгідну комірчину, де стояло ліжко, шафа, крісло і майже впритул до них, ніби в'язень, стояв чоловік.

— Я заблукав, — сказав Карл. — Судно страшенно велике, в дорозі я якось не помічав цього.

— Так, це ви правду кажете, — мовив чоловік, не перестаючи вовтузитись із замком маленької валізки: він знову й знову стискав його обома руками й слухав, як клацає гачечок.

— Та заходьте ж сюди, — вів далі чоловік, — не стояти ж вам за дверима.

— А я не заважатиму? — спитав Карл.

— Чого б це ви заважали!

— Ви німець? — спробував ще застрахуватися Карл, бо він багато чув про небезпеки, які загрожують прибульцям в Америці, особливо від ірландців.

— Німець, німець, — сказав чоловік.

Карл ще й досі вагався. Тоді чоловік несподівано схопив за клямку і, рвучко зачинивши двері, вштовхнув Карла ними в комірчину.

— Не люблю, коли до мене заглядають через поріг, — сказав чоловік, знову беручись до своєї валізки. — Бігає кожний і зазирає. Тут хоч кому терпець увірветься.

— Але ж коридор зовсім порожній, — сказав Карл; йому було незручно стояти притисненому до спинки ліжка.

— Зараз порожній, — мовив чоловік.

"Та ж ідеться про зараз, — подумав Карл. — З ним важко говорити".

— Лягайте на ліжку, там більше місця, — сказав чоловік.

Карл спробував перебратися на ліжку; спочатку нічого не виходило, і він голосно засміявся, але врешті він таки опинився на ньому й одразу ж вигукнув:

— О Боже, я зовсім забув про свою валіжку!

— А де ж вона?

— На палубі, я залишив її біля одного знайомого. Як тільки його звати? — І Карл витягнув із спідньої кишені, що її мати пришила йому на дорогу до підкладки піджака, візитну карточку. — Бутербаум. Франц Бутербаум.

— Вам дуже потрібна валізка?

— Звичайно.

— То навіщо тоді ви оддали її чужій людині?

— Я забув унизу свою парасольку й побіг по неї, а валізку не хотів із собою тягти. Потім ще й заблукав.

— Ви їдете самі? Без нікого?

— Так, сам.

"Треба, либонь, триматися цього чоловіка, — майнула в Карла думка, — де я зараз знайду кращого товариша!"

— І тепер ви ще й залишились без валізки? Про парасольку вже годі казати.

Чоловік сів на стілець, ніби справи Карла нарешті трохи зацікавили його.

— Однак я вірю, що валізка не пропала.

— То добре діло — вірити, — сказав чоловік, завзято чухаючи коротку темну густу чуприну. — На кораблі в новій гавані нові й звичаї. У Гамбурзі Бутербаум, можливо, й стеріг би вашу валізку, але тут, очевидно, ні від нього, ні від валізки й сліду не лишилося.

— Коли так, то мені треба зараз же виглянути нагору, — мовив Карл, озираючись, як би йому вибратись.

— Та сидіть уже, — сказав чоловік і стусаном у груди, досить таки брутально, повернув його на ліжко.

— Чого це я маю сидіти? — сердито спитав Карл.

— А тому, що бігти туди немає глузду, — відповів чоловік. — За хвильку я теж ітиму, от і підемо разом. Валізку або вкрали, тоді лиху не зарадиш, або ваш знайомий залишив її, тоді що менше буде на судні людей, то швидше ми її знайдемо. Те ж саме з парасолькою.

— Ви орієнтуєтесь на кораблі? — недовірливо спитав Карл і, хоч міркування, що на порожньому судні легше знайти речі, було переконливе, він запідозрив у ньому якийсь прихований зміст.

— Я ж корабельний кочегар, — сказав чоловік.

— Ви кочегар! — радісно вигукнув Карл, ніби це перевершило всі його сподівання, і, спершись на лікті, пильніше глянув на чоловіка. — Просто каюти, де я спав із словаком, містився люк, крізь який можна було заглянути в машинний відділ.

— Так, я там працював, — підтвердив кочегар.

— Мене завжди цікавила техніка, — вів далі Карл, докінчуючи свою думку, — і я, напевно, пізніше став би інженером, якби не треба було їхати до Америки.

— Чого ж вам треба було їхати сюди?

— Ет, не варто згадувати! — махнув рукою Карл, посміхаючись кочегарові, ніби прохаючи його бути поблажливим навіть до того, в чому він не признався.

— Якась причина мала бути, — сказав кочегар, і не зрозуміло було, чи він вимагав, щоб Карл розповів про неї, чи відмовлявся слухати.

— А тепер я міг би стати й кочегаром, — вів далі Карл. — Моїм батькам зараз зовсім байдуже, ким я буду.

— Моє місце звільняється, — сказав кочегар і, ніби наново усвідомивши це, засунув руки в кишені зім'ятих, схожих на шкіряні, іржаво-сірих штанів і простягнув ноги на ліжко. Карлові до велось відсунутися до стіни.

— Ви залишаєте судно?

— Атож, завтра беру ноги на плечі і йду.

— Чому? Вам тут не подобається?

— Такі склались обставини. Не завжди доводиться вибирати, подобається тобі десь, чи ні. А втім, ви правду сказали, мені тут таки не подобається. Ви, мабуть, не думаєте насправді стати кочегаром, однак саме ним стати найлегше. Але я вам аж ніяк не раджу. Коли ви в Європі хотіли вчитися, то чому тут не хочете? Американські університети набагато кращі за європейські.

— Може, й так, — сказав Карл, — але мені майже нізащо вчитися. Щоправда, я про когось читав, що він удень працював у крамниці, а ночами вчився, аж поки став доктором і, здається, бургомістром, однак на це треба великої витримки, еге ж? А в мене вона навряд чи є. Крім того, я був не дуже добрий учень, розлука з школою не особливо засмутила мене. Та й вимоги у тутешніх школах, либонь, ще вищі. Англійської мови я майже зовсім не знаю. І взагалі мені здається, що тут до чужинців ставляться дуже неприязно.

— І ви вже помітили це? Ну, тоді все гаразд. Такі люди мені до вподоби. Гляньте-но: ми на німецькому кораблі, що ходить по лінії Гамбург — Америка, то чому ж тут не самі німці? Чому старший машиніст румун? Він зветься Шубаль. Просто не віряться! І цей негідник збиткується над нами, німцями, на німецькому ж судні! Ви не подумайте, — чоловікові забракло повітря, і він замахав рукою, — що я скаржусь аби скаржитись. Я знаю, що ви не маєте ніякого впливу і самі всього лиш

бідний хлопчисько. Але це вже занадто! — Він, втупивши очі в свій кулак, постукав ним по столу. — Я служив на стількох кораблях, — він одним духом вимовив двадцять назв, так що Карлові годі було затишити їх, — і мене всюди відзначали, всюди хвалили, я був до вподоби капітанові, навіть на такому завбільшки, як це, вітрильному судні я плавав кілька років, — він підвівся, ніби то було найбільше досягнення в його житті, — а тут, на цій скрині, де все вирівняно й прилизано, де немає місця для жарту, тут я ні до чого не здатний, завжди стою на заваді Шубалю, тут я ледащо, якого треба викинути геть і якому платять тільки з ласки. Ви розумієте це? Бо я не розумію.

— Ви не повинні терпіти таку кривду, — схвильовано сказав Карл. Він майже забув, що перебуває на хиткій палубі корабля біля берегів чужої землі, так затишно було йому на кочегаровім ліжку, наче вдома. — Ви вже ходили до капітана? Домагались у нього своїх прав?

— Ет, краще йдіть собі, йдіть звідси геть. Мені вас тут не треба. Ви не слухаєте, що я кажу, а даєте поради. Як же я піду до капітана! — кочегар стомлено сів знову і схилив голову на руки.

"Щось ліпше порадити йому я не можу", — сказав до себе Карл. І взагалі, йому здалось, що краще б він був знайшов свою валізку, ніж давав поради, які все одно вважають за безглузді. Коли батько вручав йому валізку, то жартома спитав: "Скільки вона в тебе пробуде?". І ось ця вірна валізка, може, й справді пропала. Добре, що хоч батько навряд чи дізнається про його теперішнє становище, навіть коли буде розпитувати. Супутники з судна можуть тільки сказати, що він доїхав із ними до Нью-Йорка. Однак Карлові було шкода, що він ще майже не використав тих речей, які лежали у валізці, хоч сорочку, наприклад, йому давно вже слід було поміняти. Виходить, що він ошадив не там, де треба: зараз, коли годилось би починати свою кар'єру чисто одягненому, йому доведеться з'явитись на берег у брудній сорочці. Коли б не це, то втрата валізки не дуже б і засмутила його, бо костюм, у якому він ходив, був навіть кращий за той, що залишився у валізці. Власне, мати поклала його про всяк випадок, їй ще довелося перед самим Карловим від'їздом латати його.

Тепер він згадав також, що у валізці був ще й кусень веронської салямі, що її мати поклала як особливий подарунок. Він її з'їв тільки невеличкий шматочок, бо в дорозі зовсім не мав апетиту й супу, який давали на середній палубі, йому цілком вистачало. Але тепер Карл хотів би мати ковбасу напихваті, щоб пригостити нею кочегара. Бо таких людей легко прихилити до себе, давши їм якусь дрібничку, це Карл знав від свого батька; той цигарками завойовував прихильність усіх дрібніших службовців, з якими мав ділові стосунки. Тепер Карл міг подарувати хіба що свої гроші, однак коли валізка дійсно пропала, їх поки що не слід було чіпати. Його думки знову повернулися до валізки, і він тепер справді не міг збагнути, чому дорогою так ревно стеріг її, що майже не спав, а зараз ту саму валізку так легко дозволив украсти. Він згадав, як п'ять ночей підряд підозрював маленького словака, який спав за двоє ліжок ліворуч, що той чигає на його валізку. Цей словак тільки й ждав, коли вже Карл, нарешті, стомиться до краю і на мить задрімає, аби довгою жердиною, що нею він цілими днями бавився або робив вправи, підтягнути валізку до себе. Вдень словак здавався доволі невинним, та як тільки наставала ніч, він раз по раз підводився на ліжку й сумно дивився на Карлову валізку. Карл добре бачив це, бо часом хтось із неспокійних емігрантів запалював світло, хоч корабельний розпорядок не дозволяв цього, і пробував розібратися в незрозумілих оголошеннях емігрантського агентства. Якщо світилося близько, Карл міг трохи задрімати, коли ж далеко або зовсім було темно, йому доводилось лежати з розплющеними очима. Таке напруження дуже виснажувало його, і ось тепер виходить, що воно, може, було зовсім марне. Отой Бутербаум — ну хай тільки він ще десь зустріне його!

У цю мить за дверима в цілковиту досі тишу звідкись здаля увірвався легкий дрібний стук, ніби тупіт дитячих ніг; наближаючись, він став чіткіший і нарешті перейшов у рівномірний, мовби військовий крок. Люди, очевидно, йшли, як завжди у вузьких коридорах, один за одним, чути було наче брязкіт зброї. Карл, що вже мало не заснув у ліжку, звільнений від усіх своїх турбот з валізкою та словаком, стрепенувся і штовхнув кочегара, щоб той, нарешті, теж прислухався, бо передні люди вже, очевидно, доходили до дверей комірчини.

— Це корабельна капела, — сказав кочегар, — вона грала нагорі, а зараз іде пакуватися. Ну, тепер уже по всьому, нам можна рушати. Ходімо! — Він узяв Карла за руку, в останню мить зняв ще із стіни над ліжком образок Богородиці в рамцях, запхнув його в кишеню на грудях, схопив свою валізку, і вони вдвох швидко вийшли з каюти.

— Тепер я піду в канцелярію і скажу тим панам усе, що мені наболіло. Пасажирів тут більше немає, і не треба ні на кого оглядатися.

Кочегар повторював це на різні лади і хотів на ходу ударом ноги збоку вбити пацюка, що перебігав їм дорогу, та замість того лиш підштовхнув його до шпарки, якої пацюк саме вчасно досяг. Загалом же кочегар був вайлуватий, бо до всього мав ще й довгі, надто важкі ноги.

Вони пройшли через кухню, де кілька дівчат у брудних фартухах мили у великих казанах посуд. Кочегар підкликав до себе якусь Ліну, обняв її за стан — вона ж, кокетуючи, пригорнулась до його руки, — і трохи пройшовся з нею.

— Я зараз одержу розрахунок, не хочеш піти зі мною? — спитав він.

— Навіщо мені морочитись, краще принеси гроші сюди, — відповіла дівчина і, викрутившись з-під його руки, побігла геть. — Де це ти підхопив такого вродливого хлопця? — гукнула ще вона, однак уже не чекала на відповідь. Решта дівчат реготали, кинувши свою роботу.

Карл із кочегаром тим часом простували далі і дійшли до дверей з невеличким переднім фронтоном, який підтримували маленькі позолочені каріатиди. Як для корабельного обладунку, це була очевидна надмірність. Карл помітив, що ніколи ще не був у цій частині корабля, її, мабуть, на час подорожі призначали для пасажирів першого й другого класів, а зараз, коли треба було скрізь прибирати, двері сюди познімали. Вони й справді вже зустрічали кількох чоловіків з мітлами на плечах, які віталися з кочегаром. Карл був здивований, що корабель — таке велике

господарство; на своїй середній палубі він не помічав цього. Вздовж коридора тяглися електричні дроти, і весь час було чути дзеленчання маленького дзвоника.

Кочегар шанобливо постукав у двері й, почувши "Прошу!", рукою показав Карлові, щоб той сміливо заходив. Карл зайшов, але залишився стояти біля порога. Крізь троє вікон каюти він побачив веселу гру хвиль на морі, і від цієї картини в нього стрепенулося серце, наче довгі п'ять днів він не дивився безперервно на воду. Великі кораблі пливли кожен своїм шляхом, погойдуючись від прибою, наскільки дозволяла їхня вага. Коли примружити очі, то здавалось, що кораблі хитаються від самої ваги. На їхніх щоглах висіли вузькі, але довгі прапорці, що хоч і стали лубкі за довге плавання, але все-таки тріпотіли на вітрі. Пролунав салют, мабуть, з військових кораблів — один з них саме проходив недалеко; дула його гармат, що сяяли сталевими кожухами, були ніби заколисані впевненою, рівною, але все-таки трохи хиткою плавбою. Маленькі суденця й човни було видно тільки вдалині, принаймні від дверей, їх багато входило в гавань у прогонах між великими кораблями. А за всім цим бовванів Нью-Йорк і дивився на Карла сотнями тисяч вікон своїх хмарочосів. Так, у цій каюті людина знала, де вона знаходиться.

За круглим столом сиділо троє чоловіків: один — корабельний офіцер у синій морській формі, два інших — портові чиновники в чорних американських мундирах. На столі лежала ціла купа різних документів, що їх офіцер, тримаючи перо в руці, спочатку пробігав очима, а потім передавав чиновникам. Ті їх або читали, або щось із них виписували, або просто клали в папку, а часом один із чиновників, який майже безперестанку тихенько скреготів зубами, — диктував щось своєму товаришеві для протоколу.

Біля вікна, спиною до дверей, сидів за письмовим столом низенький чоловік і порпався в товстеленних фоліантах, що стояли рядком урівні з його головою на дебелий книжковій полиці. Біля нього містилась відчинена, порожня, принаймні на перший погляд, каса.

Друге вікно ніхто не заступав, і з нього відкривався найкращий краєвид. Біля третього стояли два чоловіки й тихо розмовляли. Один, теж у формі морського офіцера, сперся на підвіконня й грався колодочкою кортика. Той, із ким він розмовляв, був обернений до вікна і, часом відхиляючись, відслоняв частину орденів на грудях в офіцера. Він не був військовий і мав при собі бамбукову паличку, яка через те, що він заклав руки назад, теж стриміла, як кортик.

Карл не мав коли до всього приглядатися, бо до них відразу підійшов служник і з таким виглядом, ніби хотів показати, що тут кочегарові не місце, спитав, чого той хоче. Кочегар відповів так само тихо, що хоче поговорити з паном старшим касиром. Служник помахом руки відхилив це прохання, однак, далеко обійшовши круглий стіл, все-таки навшпиньки наблизився до чоловіка з фоліантами. Чоловік — це було добре видно — просто зацікавився, почувши, що сказав служник, але нарешті все ж повернувся до кочегара, гнівно замахав на нього руками і, задля певності, на служника теж. Тоді служник знову підійшов до кочегара і таким тоном, ніби довіряв йому якусь таємницю, мовив:

— Зараз же геть звідси!

На ці слова кочегар обернувся до Карла, наче хотів йому мовчки вилити свій біль. Карл, не роздумуючи більше, метнувся вперед і перебіг кімнату, трохи навіть зачепивши офіцера, що сидів у кріслі; служник, зігнувшись і наставивши руки, кинувся за ним, ніби за якоюсь шкідливою комахою, але Карл перший досяг стола старшого касира і вчепився за нього на випадок, коли служник спробував би відтягти його.

Звичайно, в кімнаті відразу всі пожвавішали. Офіцер біля столу схопився з крісла, чиновники з порту спокійно, але пильно стежили за всім, що відбувалося, співбесідники біля вікна стали так, щоб видно було кімнату, служник, який вважав, що йому не місце там, де виявляє зацікавлення вище панство, відступив назад. Кочегар біля дверей напружено очікував тієї миті, коли знадобиться його допомога. Нарешті й старший касир обернувся в кріслі круто праворуч.

Карл видобув з потайної кишені, яку він не боявся показувати цим людям, свій закордонний паспорт і замість відрекомендуватись, розгорнув його й поклав на стіл. Старший касир, очевидно, не надав великої ваги паспортіві, бо двома пальцями одсунув його від себе, і тоді Карл сховав його назад до кишені, нібито з формальностями, на щастя, було покінчено.

— Я дозволю собі сказати, — почав потім він, — що, на мою думку, з паном кочегаром вчинено несправедливо. Тут є якийсь Шубаль, що збиткується з нього. А тим часом пан кочегар служив на багатьох кораблях, які він може вам перерахувати, і всюди ним були задоволені; він старанний, пильнує своєї роботи, і справді не зрозуміло, чому саме на цьому судні, де служба не така страшенно важка, як наприклад на вітрильному, він мав би бути не на місці. Отже, наклеп, тільки наклеп перешкоджає його успіхові й не дає здобути визнання, інакше він обов'язково здобув би його. Я розповів про це лиш у загальному, а всі свої конкретні скарги він вам скаже сам.

Карл звертався до всіх присутніх, бо й справді його слухали всі, і було набагато вірогідніше, що швидше серед усіх разом знайдеться справедлива людина, ніж що нею буде саме старший касир. Крім того, Карл хитро змовчав, що зовсім недавно познайомився з кочегаром. Взагалі ж Карл говорив би ще краще, якби його не збентежило червоне обличчя чоловіка, що тримав бамбукову паличку. Він його вперше побачив з свого теперішнього місця.

— Це все слово в слово правда, — сказав кочегар, перше ніж його встигли спитати про щось, навіть взагалі перше ніж хто-небудь глянув на нього. Ця необачність кочегара стала б великою помилкою, коли б чоловік з орденами, що був не інакше як капітан — Карл тепер збагнув це, — не вирішив, очевидно, вислухати його. Він простягнув руку і голосом твердим, як криця, покликав кочегара:

— Підійдіть сюди!

Тепер усе залежало від кочегарової поведінки, а що справедливість була на його боці, Карл не мав сумніву.

На щастя, усе свідчило, що кочегар людина бувала. Він напрочуд спокійно вийняв одним рухом із своєї валізки пачку паперів, а також записну книжечку, підійшов, ніби це була звичайна річ, до капітана, анітрохи не звертаючи уваги на старшого касира, і розіклав на підвіконні свої докази. Старшому касирові не залишалось нічого, як втрутитись.

— Цей чоловік відомий кляузник і більше сидить у касі, аніж у машинному відділі, — заходився пояснювати він. — А Шубаля, цього спокійного чолов'ягу, довів уже зовсім до відчаю. Послухайте! — звернувся він до кочегара. — Ви стали надміру настирливий. Скільки разів вас уже витурювали з каси під час виплати — і ви заслуговуєте на це своїми цілком і повністю безпідставними вимогами. А скільки разів ви бігали звідти до головної каси! Скільки разів вам по-доброму казали, що Шубаль ваш безпосередній начальник і вам, як підлеглому, треба пристосовуватись до нього. А тепер ви приходите ще й сюди, застаєте тут пана капітана й не соромитесь надокучати навіть йому, як не посоромились привести цього хлопчиська, якого я взагалі вперше бачу на судні, навчивши його виголошувати ваші заяложені звинувачення.

Карл насилу стримався, щоб не втрутитись. Але це й так зробив уже капітан. Він сказав:

— І все-таки давайте вислухаймо цього чоловіка. Бо Шубаль мені вже й так з якогось часу здається надто незалежним. Це я говорю не для того, щоб боронити вас.

Останні слова стосувались кочегара, та було й зрозуміло, що капітан не міг відразу заступитися за нього, проте все, здавалось, ішло як слід. Кочегар почав свої пояснення і з самого початку опанував себе, величаючи Шубаля "паном". Як тішився Карл біля покинутого касиром столу, де він з великих радощів раз по раз надавлював на терези, що

ними важили листи. Пан Шубаль несправедливий! Пан Шубаль надає перевагу чужинцям! Пан Шубаль вигнав кочегара з машинного відділу і звелів йому чистити вбиральні, що аж ніяк не входить в обов'язки кочегара! Навіть ділові якості пана Шубаля було взято під сумнів, вони начебто більше показні, аніж справжні. Слухаючи ці слова, Карл пильно, всю силу вкладаючи в свій погляд, дивився на капітана, лагідно, ніби той був його колегою, аби тільки трохи невдалі вислови кочегара не спричинилися до його неласки. Все ж таки з довгого казання нічого не можна було до пуття зрозуміти, і коли капітан дивився й досі поперед себе і в очах його світився намір дослухати цього разу кочегара до кінця, то іншим панам терпець увірвався і скоро голос кочегара перестав неподільно володіти всією кімнатою, а це вже було небезпечно. Перший почав гратися своєю паличкою чоловік у цивільному, стукаючи нею, правда, тихенько, об паркет. Інші, звичайно, почали оглядатися на нього. Чинovníки з порту взялися за документи й заходилися, хоч ще й трохи не уважно, їх перегортати, корабельний офіцер знову присунувся ближче до столу, а старший касир, гадаючи, що перемога схиляється на його бік, іронічно зітхнув. Серед цієї загальної не уваги тільки служник, який трохи співчував горю бідного чоловіка, що опинився перед панамі, здавалось, ще слухав його і поважно кивав головою Карлові, ніби хотів цим щось сказати.

Тим часом гавань за вікнами жила своїм життям: пласка баржа з цілою горою бочок — їх мали добре укласти, щоб вони не розкочувалися, — пропливла повз корабель, і в каюті стало майже темно: невеличкі моторні човни, що їх Карл тепер, якби мав час, міг би як слід роздивитися, стрілою мчали вдалину, скоряючись порухові рук людини, що стояла за стерном. З шумовиння подекуди виринали химерні буйки і відразу ж під здивованим поглядом Карла тонули знову, залляті хвилею; човни з океанських кораблів, що їх матроси, завзято веслюючи, вели до берега, були повні пасажирів; вони, як і належало, сиділи спокійно й очікувально, хоч багато хто з них не міг утриматися, щоб не обернутися й не окинути оком картину, яка весь час змінювалася. Рух без кінця, неспокій, перенесений з неспокійної стихії на безпомічних людей та на витвори їхніх рук.

Однак усе кликало до поспіху, до чіткості, до точного викладу: а що ж робив кочегар? Він упрів від говоріння, тремтячі руки його давно вже не могли втримати паперів на підвіконні; він виливав цілі потоки скарг на Шубаля, з яких, на його думку, одної вистачило б, аби остаточно покінчити з Шубалем, але з того, що він казав, капітанові годі було щонебудь зрозуміти. Пан з бамбуковою паличкою давно вже стиха насвистував, дивлячись у стелю, портові чиновники тримали офіцера біля столу і більше й не думали відпускати, старший касир, певно, тільки подивляючись на спокій капітана, стримувався, щоб не втрутитись, служник був готовий, аби лиш капітан наказав, вигнати кочегара.

За таких обставин Карл не міг більше стояти, склавши руки. Він повільно рушив до кочегара й капітана, гарячково міркуючи, як би краще зарадити справі. І дійсно була вже пора, бо ще якась мить, і вони могли б обидва вилетіти з канцелярії. Капітан, може, був і доброї вдачі і, крім того, зараз, як здавалось Карлові, мав якусь особливу причину показати себе справедливим начальником, але ж, врешті, людина — не інструмент, щоб на ній грати, як тобі заманеться, а саме так і робив кочегар, правда, через те, що в нього дуже накіпіло на душі.

Тому Карл мовив йому:

— Вам треба сказати все це простіше, зрозуміліше, бо з того, що ви розповідаєте, пан капітан нічого не може збагнути. Хіба він пам'ятає всіх машиністів і юнг на прізвище, а надто на ім'я, щоб, як ви когось назвете, відразу ж зрозуміти, про кого йдеться? Обдумайте свої скарги, скажіть насамперед найважливіше, а далі перейдете до іншого; може, тоді взагалі все не треба буде й згадувати. Мені ж ви завжди так зрозуміло розповідали.

"Коли в Америці можна красти валізки, то можна інколи й збрехати", — подумав він на своє виправдання.

Якби лиш це допомогло! Але чи не запізно він втрутився? Кочегар, правда, відразу замовк, почувши знайомий голос, однак його очі, затьмарені сльозами ображеної гідності, жахливими спогадами, тяжким теперішнім горем, вже не здатні були зрозуміти Карла. І як він міг зараз — Карл, що мовчки стояв перед теж мовчазним тепер кочегаром, добре зрозумів це, — як він міг зараз почати раптом розповідати по-іншому, коли йому здавалось, ніби все, що треба було сказати, він уже сказав, не знайшовши тут ані найменшого співчуття, і що, з іншого боку, ще зовсім нічого не сказано, а від цих панів тепер годі й чекати, щоб вони вислухали його. І в таку мить втручається ще й Карл, його єдиний прибічник, хоче дати йому добру пораду, а натомість показує, що все, все пропало.

"Якби я був підійшов раніше, замість дивитися у вікно", — дорікнув собі Карл і похилив голову та опустив руки на знак того, що всім надіям кінець.

Але кочегар не зрозумів його, він, певно, відчув, що Карл має до нього якісь затаєні докори, і, щоб виправдатись, почав до всього ще й сперечатися — коли чиновників за круглим столом давно вже обурював цей непотрібний галас, що заважав їхній важливій роботі, коли старший касир почав дивуватися капітановому терпінню і готовий був ось-ось вибухнути, коли служник, знову цілком на боці своїх панів, пас кочегара лютим поглядом, коли врешті чоловік з бамбуковою паличкою, на якого навіть сам капітан час від часу поглядав приязно, уже цілком настроївся проти кочегара — той був йому просто відразний, — витягнув записну книжечку і, очевидячки, зайнятий чимось зовсім іншим, поглядав то на Карла, то на свої нотатки.

— Та я ж знаю, — сказав Карл, намагаючись відвернути лавину, що її кочегар тепер спрямував на себе, але все-таки навіть під час суперечки приязно посміхаючись йому. Ваша правда, атож, я ніколи не мав сумніву, що це так.

Карлові хотілося схопити кочегара за руки, бо той так вимахував ними, що міг і вдарити: а втім, ще дужче йому хотілося затиснути кочегара в куток і тихо шепнути кілька заспокійливих слів, яких більше ніхто не повинен був чути. Але кочегар не тямив себе. Карл уже навіть намагався хоч трохи втішити себе думкою, що кочегар у крайньому разі силою свого відчаю зможе повернути на свій бік усіх сімох чоловіків, присутніх тут. Правда, на письмовому столі, на видноті містився щит з величезною кількістю кнопок від електричних дротів, і досить було просто натиснути на них рукою, щоб увесь корабель з коридорами, повними ворожих людей, вивести з покори.

Тут пан з бамбуковою паличкою, такий досі байдужий, підійшов до Карла й спитав, не дуже голосно, але чітко, зрозуміло навіть серед кочегарового галасу:

— А як вас, власне, звати?

В ту ж мить, ніби за дверима хтось чекав на ці слова, почувся стук. Служник зиркнув на капітана, той кивнув головою. Тоді служник підійшов до дверей і відчинив їх. Там стояв середній на зріст чоловік у старому френчі, на вигляд зовсім не з тих, що працюють біля машин, і все-таки це був — Шубаль. Коли б Карл не зрозумів цього по очах присутніх, в яких відбивалось певне задоволення, помітне навіть у погляді капітана, він, на свій жах, побачив би це по кочегарові, котрий випростав руки і так стиснув кулаки, ніби це стискання мало хтозна-яку вагу і задля нього він ладен був офірувати все, що мав у житті. Він уклав у цей акт всю свою міць, всю силу, яка взагалі ще тримала його на ногах.

І ось він був тут, ворог, бадьорий, свіжий, у чистому одязі, з конторською книгою під пахвою, очевидно, з платіжними відомостями й робочими документами кочегара, і в погляді його світилося безстрашне визнання, що він хоче прочитати настрій кожного з присутніх по їхніх очах. А вони всі семеро були вже на його боці, бо коли раніше капітан і був чимось незадоволений Шубалем чи, може, хотів тільки показати це, то після досади, якої йому завдав кочегар, він, здавалось, не бачив

більше в старшому машиністові жодних вад. Стосовно такої людини, як кочегар, ніяка суворість не буде завелика, і якщо Шубалеві щось і можна було закинути, то лиш те, що він за цей час не міг так зламати впертість кочегара, щоб той сьогодні не насмілився з'явитися ще й до капітана.

Залишалась, либонь, одна надія: що зводини кочегара з Шубалем справлять те враження, яке б вони мали перед вищим форумом, і на людей, бо хоч як би Шубаль умів прикидатися, а до кінця він напевне не витримає. Короткого проблиску його справжньої природи буде досить, щоб відкрити цим панам очі, а Карл уже потурбується про це. Він устиг пізнати гостроту розуму та настрої кожного з присутніх, і з цього погляду згаяний тут час не пропав марно. Якби ж кочегар не був такий безпорадний! Він уже, здавалось, зовсім не мав насаги вести боротьбу. Коли б зараз хтось підвів до нього Шубаля, він, мабуть, тріснув би його кулаком по ненависному черепу. Але ступити два кроки до старшого машиніста він навряд чи був би здатний. Чому тільки Карл не передбачив такого очевидного — що Шубаль врешті повинен буде з'явитися, коли не з власної волі, то на виклик капітана? Чому вони з кочегаром дорогою сюди не виробили точного плану нападу, замість отак пертись до канцелярії, анітрохи не підготувавшись? І чи взагалі кочегар годен ще говорити, хоч казати "так" і "ні", коли б це було необхідно на перехресному допиті (правда, таке могло статися тільки в найкращому випадку)? Коліна йому підгиналися, він розставив ноги, трохи підняв голову і хапав ротом повітря, ніби в нього вже не було легенів, щоб переробляти його.

Зате Карл почував себе таким сильним, голова в нього була така ясна, як, либонь, ніколи вдома. Коли б його батьки могли побачити, як він у чужій країні перед такими поважними людьми бореться за правду і хоч ще й не здобув перемоги, але поклав собі будь-що стояти до кінця! Чи вони змінили б свою думку про нього? Чи посадили б біля себе й похвалили б? Чи хоч раз, єдиний раз глянули б йому в очі, такі віддані їм? Марні запитання, та й не той час, щоб їх ставити!

— Я прийшов, бо гадаю, що кочегар звинувачує мене в якихось нечесних вчинках. Посудниця сказала мені, що бачила, як він прямував сюди. Пане капітане, і ви, шановні панове, я готовий спростувати всяке звинувачення документами, а якщо буде треба, то й свідченнями об'єктивних, ніким не намовлених очевидців, що чекають за дверима.

Так говорив Шубаль. Це була принаймні зрозуміла мова чоловіка, і з того, як змінився вираз обличчя присутніх, можна було подумати, що вони вперше після довгої перерви чують людський голос. Звичайно, вони не помітили, що навіть ця гарна мова має вразливі місця. Чому перше слово про саму справу, яке йому спало на думку, було "нечесні вчинки"? Може, й справді його треба було звинувачувати в нечесних вчинках, а не в національній упередженості? Дівчина з кухні бачила, як кочегар ішов до канцелярії, і Шубаль відразу зметикував, що до чого? Чи не почуття провини зробило його таким догадливим? Відразу ж привів сюди своїх свідків, та ще й називає їх об'єктивними й ніким не намовленими? Шахрайство, чистісіньке шахрайство! І ці панове терплять його, та ще й вважають таку поведінку за нормальну? Чому він з'явився не відразу, як дівчина сказала йому про них, а так довго очікував? Мабуть, лиш для того, щоб кочегар устиг зовсім запаморочити голову панам з канцелярії, бо він найбільше боявся їхньої ясної думки. Хіба Шубаль, хоч він напевне давно вже стояв під дверима, не постукав саме у ту мить, коли почув, що чоловік з бамбуковою паличкою запитав про щось зовсім інше, і вирішив, що з кочегаром уже покінчено? Усе було ясно, Шубаль мимоволі викрив себе, однак корабельному начальству треба було розповісти це інакше, переконливіше, якимось розворушити його. Отож, Карле, швидко використай принаймні хоч ці кілька хвилин, поки не зайдуть свідки і не забалакають усіх!

Але враз капітан дав знак Шубалю почекати, — очевидно, його справу на хвильку відклали; Шубаль миттю відступив убік і, скося позираючи на кочегара та Карла й дуже виразно жестикулюючи, завів тиху розмову з служником, що відразу ж приєднався до нього. Певно, Шубаль так готувався до великої промови.

— Ви хотіли щось спитати цього юнака, пане Якобе? — звернувся серед загальної мовчанки капітан до чоловіка з бамбуковою паличкою.

— Так, хотів, — відповів той і злегка вклонився, дякуючи за увагу. Потім знову спитав Карла: — То як же вас звати?

Карл, гадаючи, що на користь головного треба швидше покінчити з другорядним — відчепитись від цього настирливого чоловіка, не став шукати паспорта, як завжди, коли рекомендовувався, а лиш коротко відповів:

— Карл Росман.

— Чи ти ба! — вигукнув той, кого назвали Якобом, і, майже недовірливо усміхаючись, спочатку позадкував від хлопця.

Капітан і старший касир, офіцер і навіть служник були теж страшенно здивовані, що Карл так зветься. Тільки портові чиновники й Шубаль залишились байдужі.

— Чи ти ба! — повторив пан Якоб і трохи скутим кроком наблизився до Карла. — Тоді я твій дядько Якоб, а ти мій любий небіж. Я ж весь час мав таку підозру! — сказав він капітанові, потім обняв і поцілував Карла. Той сприйняв усе це мовчки.

— А вас як звати? — спитав Карл, коли дядько відпустив його. Він був хоч і дуже ввічливий, але зовсім не схвильований і намагався збагнути, які наслідки може мати ця подія для кочегара. Досі ніщо не говорило про те, що Шубаль може скористатися нею.

— Зрозумійте ж, юначе, своє щастя, — втрутився капітан, якому Карлове запитання здалось образливим для особи пана Якоба. Той саме одвернувся до вікна, щоб присутні не бачили його схвильованого обличчя, яке він легенько сушив хусточкою. — Вас визнав за свого

небожа сенатор Едуард Якоб. Тепер вас чекає блискуча кар'єра, на яку ви раніше навіть і не сподівалися. Ви тільки уявіть собі, як вам одразу ж пощастило, тож будьте розумні!

— В мене справді є дядько Якоб в Америці, — відповів Карл, обернувшись до капітана, — але, якщо я вірно зрозумів, Якоб — це прізвище пана сенатора.

— Авжеж, — сказав капітан, очікувально дивлячись на Карла.

— А мій дядько, брат моєї матері, зветься Якоб, а прізвище ж у нього, звичайно, має бути таке, як у моєї матері до одруження, тобто Бендельмайєр.

— Панове! — вигукнув сенатор, почувши Карлове пояснення і швидко одійшов од вікна. Усі, за винятком портових чиновників, зареготали, хто зворушено, а хто без ніякого виразу.

"Нічого я такого смішного не сказав", — подумав Карл.

— Панове, — повторив сенатор. — Ви не з моєї і не з своєї волі були присутні при невеличкій родинній сцені, тому я не можу не дати вам деякого пояснення, бо мені здається, що тільки пан капітан, — вони обмінялися поклонами, — знає все.

"Тепер мені справді треба стежити за кожним слоном", — сказав собі Карл і зрадів, бо краєчком ока помітив, що кочегар починає оживати.

— Протягом багатьох років свого перебування в Америці — а втім, слово "перебування" не зовсім пасує до американського громадянина, яким я є всім серцем, — отже, протягом багатьох років я живу цілком відірвано від своїх європейських родичів з причини, розповідати про яку, по-перше, тут не місце, а по-друге, мені було б справді дуже важко. Я навіть боюсь тієї миті, коли, може, змушений буду розказати про неї

своєму любому небожеві, бо тоді, на жаль, доведеться відверто висловити свою думку про його батьків та їхніх приятелів.

"Це безсумнівно мій дядько, — вирішив Карл, слухаючи його мову. — Певно, він змінив своє прізвище".

— Мого любого небожа його батьки — будемо казати так, як є, — просто прогнали, як проганяють кішку, коли вона набридне. Цим я не хочу виправдати вчинок мого небожа, за який його так покарано, але його провина така, що сама її назва уже є достатнім виправданням.

"Тут є що послухати, — подумав Карл, — але я не хочу, щоб він усе розказував. А втім, він і не може про це знати. Звідки б?"

— Його, бачте, — вів далі дядько, спираючись на виставлену вперед бамбукову паличку й злегка похитуючись, чим йому справді вдалося позбавити свою розповідь непотрібної урочистості, яку вона інакше обов'язково мала б, — його, бачте, спокусила служниця Йогана Брумер, дівка років тридцяти п'яти. Словом "спокусила" я зовсім не хочу образити свого племінника, але ж важко знайти якесь інше слово, що більше пасувало б.

Карл, що вже підійшов майже до самого дядька, обернувся, щоб на обличчях присутніх побачити, яке враження справила на них розповідь. Ніхто не сміявся, всі слухали поблажливо й поважно. Врешті, з сенаторового небожа й не стануть сміятися з будь-якої нагоди. Швидше вже можна було сказати, що кочегар, хоч і ледь помітно, але посміхався до Карла, однак це, по-перше, була ще одна втішна ознака того, що він отямився, а по-друге, заслуговувало на виправдання, бо ж Карл у каюті хотів зробити особливу таємницю із справи, яка тепер стала всім відома.

— І от ця Брумер, — казав далі дядько, — народила від мого небожа дитину, здорового хлопчика, якого охрестили Якобом, безумовно, в честь моєї скромної особи, — певне, навіть цілком побіжні небожеві згадки про

мене справили на дівчину велике враження. На щастя, скажу я вам. Бо оскільки батьки, щоб уникнути аліментів чи якогось іншого скандалу, що торкався б уже їх самих, — мушу наголосити, що я не знаю ні тамтешніх законів, ні достатків батьків, — отже, щоб уникнути аліментів і скандалу, вони вислали свого сина, а мого небожа, до Америки, дуже погано, як бачите, його спорядивши для такої подорожі, тому хлопець — хіба що сталося б диво, яке ще трапляється в Америці, — полишений на самого себе, відразу ж, мабуть, пустився б берега у якомусь завулку нью-йоркської гавані, якби та дівчина не послала мені листа, що після довгих блукань, врешті, позавчора потрапив до мене, і не розповіла в ньому всієї історії, описавши, який мій небіж на вигляд, і передбачливо повідомивши назву судна. Коли б я хотів, мої панове, розважити вас, я б зачитав тут деякі місця з листа, — він витяг з кишені два великі, густо списані аркуші паперу й помахав ними. — Лист безперечно справив би на вас враження, бо він написаний з дещо наївною, хоч усе-таки доброзичливою хитрістю і великою любов'ю до батька її дитини. Але я не буду розповідати більше, ніж треба для ясності, щоб не ярити не згаслого ще, певно, почуття мого небожа. Він, якщо захоче, прочитає собі на користь листа в затишку кімнати, що вже чекає на нього.

Однак у Карла не було до тієї дівчини жодних почуттів. У хаосі минулого, що дедалі більше відступало назад, вона сиділа на кухні біля буфета, спираючись на нього ліктями, й дивилась на Карла, коли він часом заходив на кухню набрати батьковій склянку води чи зробити щось для матері. Часом вона в незручній позі, боком, писала біля буфета листа, черпаючи натхнення з Карлового обличчя. Часом вона затуляла очі руками, тоді марно було звертатися до неї. Часом вона стояла навколішки перед дерев'яним розп'яттям у своїй маленькій кімнатці поряд з кухнею і молилася; Карл тоді боязко поглядав на неї мимохідь у шпарку нещільно причинених дверей. Часом вона гасала по кухні і, регочучись, як відьма, відскакувала назад, коли натикалася на Карла. Часом замикала двері, коли Карл заходив на кухню, і тримала заціпку рукою доти, доки він не починав вимагати, щоб вона його випустила. Часом діставала речі, яких він зовсім не потребував, і мовчки тицяла йому в руки. А якось сказала йому "Карле", і не встиг він отямитись від

цього несподіваного звертання, як вона, кривлячись і зітхаючи, завела його до своєї кімнатки й замкнула двері. А там, жадібно обнявши Карла за шию, попросила, щоб він роздягнув її, але насправді роздягнула його сама й поклала в своє ліжко, ніби надумала нікому більше не віддавати його, а пестити й голубити все життя.

— Карле, о мій Карле! — шептала вона, немов переконувалась, дивлячись на нього, що цілком заволоділа ним, а Карл був наче зв'язаний і почував себе дуже незручно серед купи перин і подушок, які вона намостила, певно, навмисне для нього. Потім вона й сама лягла в ліжко і забажала, щоб Карл признався їй у якійсь таємниці, але він нічого не міг второпати, і вона розсердилась, чи то жартома, чи насправді, почала термосити його, послухала, як б'ється в нього серце, потім притулилась грудьми, щоб і він послухав її, а коли він не зробив цього, припала до нього й стала так відразу нишпорити рукою по його тілу, що Карл рвонувся з подушок, але вона міцніше притулилась до нього — Карлові здавалось, що куховарка стала частиною його самого, і, можливо, саме через це він зробився страшенно безпомічним. Врешті, вислухавши ще багато побажань скорого побачення, він весь у сльозах пішов до своєї кімнати. Таке було, проте дядько зумів зробити з цього цілу історію. А куховарка, виявляється, думала про нього й повідомила дядька, що він приїздить. Це дуже гарно з її боку, і він, може, колись ще віддячить їй.

— А тепер, — вигукнув сенатор, — я хочу, щоб ти при всіх сказав, дядько я твій, чи ні!

— Ви мій дядько, — мовив Карл і поцілував сенаторові руку. Той у відповідь поцілував хлопця в чоло. — Я дуже радий, що зустрів вас, але ви помиляєтесь, що мої батьки казали про вас тільки погане. Та й про інше ви не зовсім точно розповіли, тобто, я гадаю, що насправді все було трохи інакше. Але ж ви й не могли за очі як слід розібратися в цьому ділі, та мені здається, що й невелика біда, коли ці панове не знатимуть усіх подробиць чи матимуть не зовсім вірне уявлення про них.

— Добре сказано! — мовив сенатор і, підвівши Карла до капітана, що всіляко показував свою увагу до них, спитав: — Правда, в мене чудовий небіж?

— Я радий, пане сенаторе, — відповів капітан, легенько вклонившись, як кланяються лиш люди з військовою виправкою, — познайомитися з вашим племінником. Це велика честь для мого корабля, що він став місцем такої зустрічі. Але подорожувати на середній палубі було, мабуть, дуже погано, та звідки ж ми могли знати, хто там їде. Взагалі то ми робимо все можливе, аби якось полегшити пасажирам плавання на середній палубі, робимо набагато більше, ніж на американських кораблях, однак нам ще й досі не вдалося домогтись, щоб така подорож стала задоволенням.

— Мені вона не зашкодила, — сказав Карл.

— Йому вона не зашкодила! — зареготав сенатор.

— От тільки боюсь, що я загубив свою валізку, — і це йому нагадало все, що з ним сталося і що треба було зробити; Карл озирнувся й побачив усіх на своїх місцях, вони, шанобливо прикинули, вражено дивились на нього. Тільки портові чиновники, наскільки це можна було прочитати на їхніх серйозних і самовпевнених обличчях, жаліли, що прийшли так невчасно, і кишеньковий годинник, який лежав тепер перед ними на столі, був, певно, для них важливішим за все, що тут сталося в канцелярії і що, либонь, могло ще статися.

Перший, хто після капітана висловив свою радість, був, хоч як це дивно, кочегар.

— Я щиро вітаю вас, — сказав він і потиснув Карлові руку, бажаючи також цим показати начебто своє поважання. Коли ж він потім хотів звернутися з тими самими словами й до сенатора, той подався назад,

наче кочегар переступив свої права; кочегар теж миттю відмовився од свого наміру.

Тепер уже й інші збагнули, що їм треба робити, і навколо Карла та сенатора відразу ж зчинилась метушня. Отож вийшло, що Карл прийняв поздоровлення навіть од Шубалю і подякував йому за нього. Останні, коли всі знову заспокоїлися, підійшли портові чиновники й сказали по-англійському двоє слів, що справило кумедне враження.

Сенатор був у доброму гуморі і, щоб до кінця натішитись подією, почав нагадувати собі й іншим деякі подробиці, що їх присутні вислухали, звичайно, з цікавістю, а не тільки задля чемності. Так він розповів, що занотував до записника найголовніші Карлові прикмети, які куховарка перерахувала в своєму листі, щоб про всяк випадок одразу мати їх під рукою. І от під час нестерпного кочегарового базікання він задля чистісінької розваги витяг записника і спробував знайти в Карлові прикмети, наведені куховаркою, — звичайно, не надто точні з точки зору детектива.

— І от знайшовся мій небіж! — додав він таким тоном, ніби хотів, щоб його ще раз поздоровили.

— А що тепер буде з кочегаром? — спитав Карл, нехтуючи дядьковою розповіддю. Хлопець вважав, що нове становище дозволяє йому говорити все, що він думає.

— З кочегаром буде те, що він заслужив, — сказав сенатор, — і що пан капітан вважає за доцільне. Я думаю, що з нас уже досить кочегара, і навіть більше, ніж досить. З цим, певно, погодиться кожен з присутніх.

— Однак це нічого не значить, коли йдеться про справедливість, — мовив Карл. Він стояв між сенатором та капітаном і гадав, що, може, у такий спосіб вплине на їхню думку.

І все-таки кочегар, здавалось, уже ні на що не надіявся. Руки він засунув за ремінь, і від його нервових рухів з штанів висмикнувся край строкатої сорочки. Та це його анітрохи не бентежило; він виказав усе своє горе, тепер ще нехай побачать те шмаття, яке він носить на тілі, а потім хай уже й виганяють. Служник і Шубаль, як два найнижчі тут за рангом, зроблять йому цю останню ласку. Шубаль тоді матиме спокій. Кочегар більше не доводитиме його до відчаю, як висловився старший касир. Капітан зможе наймати самих румунів, тоді справді все піде краще. Жоден кочегар більше не базікатиме в головній касі, тільки його останнє базікання залишиться доволі таки приємною згадкою, бо як заявив ясно сенатор, воно спричинилось до того, що він знайшов свого небожа. Втім, цей небіж досі не раз силкувався стати йому в пригоді, і тому вже більше ніж віддячив за те, що через нього зустрівся з дядьком; кочегарові й на думку не спадало вимагати від нього ще чогось. Проте хай він хоч сенаторів небіж, однак далеко ще не капітан, а лихий присуд, врешті, злетить з капітанових вуст. Думаючи так, кочегар намагався не дивитися на Карла, але, на жаль, у цій кімнаті, повній ворогів, йому не було більше на кому зупинити свій погляд.

— Ти не розумієш стану речей, — сказав Карлові сенатор. — Тут, може, йдеться про справедливість, але водночас ідеться й про дисципліну. І те, й інше, а особливо останнє, має вирішувати пан капітан.

— Це так, — пробурмотів кочегар. Всі, хто чув і розібрав його слова, здивовано посміхнулися.

— Крім того, ми вже так довго заважаємо панові капітанові виконувати службові обов'язки, яких у нього, певно, зараз, по приїзді до Нью-Йорку, сила-силенна, що нам крайня пора залишити судно. А то ми своїм нікому не потрібним втручанням зробимо цілу історію з дріб'язкової суперечки двох машиністів. Взагалі-то я чудово розумію твій вчинок, любий, однак саме це дає мені право якнайшвидше забрати тебе звідси.

— Я зараз же звелю приготувати для вас човен, — сказав капітан, і Карл здивувався, що він і не подумав заперечити дядькових слів, які

можна було, безсумнівно, оцінити тільки як самоприниження. Старший касир притьмом кинувся до столу й передав механікові по телефону наказ капітана.

"В мене обмаль часу, — сказав собі Карл, — але, не образивши всіх, я нічого не вдію. Не можу ж я покинути зараз дядька, після того, як він ледве знайшов мене. Капітан, правда, ввічливий, але й тільки. На дисципліні його ввічливість кінчається, а дядько говорив, мабуть, цілком щиро. З Шубалем я не хочу розмовляти, шкодую навіть, що подав йому руку. А всі інші, хто тут є, — то взагалі ніщо".

І, так думаючи, він повільно підійшов до кочегара, вийняв з-за ременя його праву руку і легенько взяв її в свою.

— Чому ж ти мовчиш? — спитав він. — Чому ти терпиш усе?

Кочегар тільки наморщив лоба, ніби підбирав слова для того, що має сказати. Дивився він на Карлову й на свою руку.

— З тобою повелися так несправедливо, як ні з ким на судні, я це напевне знаю. — Карл сплів свої пальці з кочегаровими, і той озирнувся довкола блискучими очима, ніби йому випала велика втіха, за яку на нього ніхто не може мати щось зле.

— Тобі треба захищатися, сказати, так це чи ні, інакше люди не матимуть ніякого уявлення про правду. Обіцяй, що послухаєшся мене, бо сам я, мабуть, з багатьох причин зовсім не зможу більше тобі допомогти.

І Карл заплакав і поцілував кочегарові руку; підніс її, велику, майже неживу, до свого обличчя й притиснув до щоки, ніби коштовність, якої доводилось зректися. Відразу ж біля нього опинився дядько-сенатор і силоміць відтягнув його геть.

— Кочегар, видно, приворожив тебе, — сказав він, порозуміло дивлячись поверх Карлової голови на капітана. — Ти почував себе самотнім, а тут трапився кочегар, тепер ти вдячний йому, це заслуговує всілякої похвали. Але вже задля мене не заходь надто далеко і вчись розуміти своє становище.

У коридорі знявся галас, чути було окремі вигуки і хтось немовби навіть брутально грюкнув у двері. До канцелярії зайшов якийсь матрос, трохи здичавілий, підперезаний жіночим фартухом.

— Там люди, — сказав він, мотаючи ліктями, ніби й досі був у натовпі. Врешті він отямився і хотів був віддати честь капітанові, коли помітив, що на ньому фартух. Він зірвав чого, шпурнув додолу й вигукнув: — Це просто свинство! Нап'яли на мене фартух!

Але потім він клацнув каблуками й віддав капітанові честь. Дехто спробував посміхнутися, однак капітан суворо зауважив:

— Я вважаю це за добрий гумор. Хто там у коридорі?

— То мої свідки, — озвався Шубаль, виступаючи наперед. — Я уклінно прошу вас пробачити їм непристойну поведінку. Коли морська подорож залишається позаду, люди часом стають як божевільні.

— Зараз же кличте їх сюди! — наказав капітан і, повернувшись до сенатора, мовив люб'язно, але швидко: — Чи не будете ви ласкаві, шановний пане сенаторе, піти тепер із своїм небожем за цим матросом, котрий посадить вас у човен? Я просто не можу висловити, якою радістю і якою честью було для мене особисте знайомство з вами, пане сенаторе. Я тільки бажаю, щоб мені скоро трапилась нагода продовжити, пане сенаторе, нашу перервану розмову про стан американського флоту і щоб нас знову було перервано у такий приємний спосіб, як сьогодні.

— Поки що ця розмова дала мені небожа, — сміючись, сказав дядько.
— А тепер щиро дякую за вашу люб'язність і до побачення. Проте цілком можливо, що коли ми, — він ласкаво пригорнув до себе Карла, — вирушимо в подорож до Європи, то матимемо нагоду довший час побути з вами.

— Я був би щиро радий цьому, — мовив капітан. Вони з сенатором потиснули один одному правиці; Карл же зміг тільки похапцем, мовчки подати капітанові руку, бо того вже обступило щось із п'ятнадцятеро людей, котрі на чолі з Шубалем хоч і трохи збентежено, але з галасом зайшли до канцелярії. Матрос попросив сенатора йти попереду; свідки, кланяючись, розступилися, і сенатор з Карлом легко пройшли між ними. Здавалось, що ці зрештою добродушні люди сприйняли суперечку між Шубалем і кочегаром за жарт, і навіть перед капітаном не переставали сміятися. Серед них Карл помітив і посудницю Ліну, котра, весело підморгуючи йому, одягала фартух, який матрос шпурнув додолу; виявилось, що він належав їй.

Прямуючи за матросом, Карл і дядько вийшли з канцелярії й завернули у невеличкий коридор, який через кілька кроків привів їх до маленьких дверей, звідки вони короткими сходами спустилися до приготованого для них човна. Матроси в човні, коли їхній командир скочив туди одним стрибком, — відсалютували. Сенатор саме напучував Карла, щоб той спускався обережно, як Карл ще на верхньому східці раптом зайшовся плачем. Сенатор обняв його правою рукою за шию, пригорнув до себе, а лівою погладив по голові. Так, притулившись один до одного, вони східцем за східцем спустилися в човен, де сенатор знайшов Карлові зручне місце якраз навпроти себе. Потім він зробив знак, матроси відштовхнулись від корабля і відразу почали завзято гребти. Ледве вони віддалилися на кілька метрів, як Карл несподівано побачив, що вони пливуть з того боку корабля, на який виходять вікна канцелярії. З усіх трьох вікон визирали Шубалеві свідки і так приязно бажали їм щасливої дороги й махали руками, що навіть дядько подякував їм, а один матрос умудрився послати рукою поцілунок, не перестаючи гребти. Справді було так, наче ніякого кочегара більше не

існувало. Карл, що майже торкався своїми коліньми дядькових, пильно подивився йому у вічі, і його взяв сумнів, чи цей чоловік зможе коли-небудь замінити йому кочегара. А дядько ухилився від його погляду і дивився на хвилі, що гойдали їхній човен.

(Переклав Євген Попович)

"Кочегар" — перший розділ роману "Америка" — написаний десь між 1910—1912 рр. Однак Кафка, мабуть, розглядав цей уривок і як щось закінчене, бо зважився опублікувати його. "Кочегар" вийшов окремою книжечкою 1913 р. у видавництві "Курт Вольф" у серії "Найновіший день". У щоденнику за 24 травня 1913 р. Кафка залишив такий запис: "Сповнений пихи, позаяк "Кочегар", на мій погляд, вдався таки непогано. Увечері читав його батькові й матері; коли читаю батькові, який слухає вкрай неохоче, кращого критика, ніж я сам, годі й знайти. Багато мілких місць перед вочевидь неприступними глибинами".

"Кочегар" — один з найбільш соціально загострених творів Кафки. Сам письменник згадував, що в той період значний вплив на нього мав Діккенс. В "Кочегарі" уже досить виразно відчуваються звичайні для Кафки настрої безнадії, відчаю, невіри у можливість щось змінити.